

RECENZJE

J. VICTOR, M. KOEKEMOER, L. FISH, S. SMITHIES & M. MÖSSMER. 2004. **Herbarium essentials. The southern African herbarium user manual.** Southern African Botanical Diversity Network Report No. 25. 93 str., liczne ryciny i wielobarwne fotografie. Miękką opr., format 21,1 × 23,4 cm. SABONET, Pretoria. Cena: nie podano. ISBN 1-919976-01-9.

Zbiory zielnikowe były, są i na pewno pozostaną podstawą wszelkich prac z systematyki roślin. Nawet dla tak żywiolowo rozwijającego się ostatnio kierunku opartego na badaniach molekularnych stanowią one niewyczerpane źródło materiałów do badań. Dlatego sztuka zbierania, konserwowania i przechowywania roślin ciągle pozostaje bardzo ważnym ogniwem w badaniach systematycznych, na tyle istotnym, że poświęcono jej liczne opracowania, przewodniki i poradniki, a na coraz częstszych międzynarodowych zjazdach i sympozjach kustosze zielników wymieniają swoje doświadczenia w tym zakresie. Do bogatej już literatury „zielnikowej” dochodzi teraz kolejny przewodnik, tym razem z Afryki Południowej, czyli z miejsca gdzie znajduje się prawdziwy „raj” botaniczny – państwo roślinne *Capensis*. Opracowanie to zostało wydane przez SABONET, południowoafrykańską sieć koordynującą badania botanicznej różnorodności, afiliowaną przez Narodowy Instytut Botaniczny w Pretorii.

Ta niewielka, ale bardzo atrakcyjnie i estetycznie wydana książeczka zawiera wszelkie podstawowe informacje dotyczące praktycznego aspektu zbiorów zielnikowych. A więc w poszczególnych rozdziałach omówione są rola i znaczenie zielników, zasady i sposoby zbierania i preparowania roślin, a następnie ich przechowywania oraz reguły udostępnienia kolekcji do badań. Nie pominięto także istotnego problemu zwalczania atakujących zbiory zielnikowe owadów i grzybów. Chociaż podobnych przewodników jest dziś wiele, to omawiana tu książeczka jest bodajże jedyną, która dotyczy działalności kolekcjonerskiej w obszarach tropikalnych i arydowych, bogatych w rośliny gruboszowate, które są prawdziwą zmurą dla wszystkich kolekcjonerów.

Wydawnictwa tego typu są zawsze przyjmowane z dużym zainteresowaniem. Zapewne tak będzie i tym razem, gdyż w pewnych regionach Ziemi, np. w Afryce Południowej, botanizowanie ma swoją ugruntowaną pozycję i nie cierpi na brak młodych adeptów. Stąd też właśnie do nich jest adresowana omawiana książeczka, ale nie ma co do tego wątpliwości, że również doświadczeni w sztuce „zielnikowej” starsi botanicy sięgną po nią z zainteresowaniem. Warto ją polecić jako ciekawą pomoc dydaktyczną również polskim nauczycielom akademicki i studentom, tym bardziej, że nasze klasyczne już opracowania jak np. książeczka J. Mądalskiego „Jak należy zbierać i konserwować rośliny do celów naukowych”, z 1955 r. czy znacznie starszy „Zielnik i muzeum botaniczne” B. Hryniewieckiego z 1922 r. są już w praktyce nieosiągalne. – RYSZARD OCHYRA, *ul. Gołaśka 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.*

B. JÓHANSSON. 2003. **Íslenskir mosar. Skrár og viðbætur [Icelandic bryophytes. List and additions].** Fjörlit Náttúrufræðistofnunar No. 44. 135 str., 16 ryc. Miękką opr., format 24,4 × 17,0 cm. Náttúrufræðistofnun Íslands, Reykjavík. Cena: nie podano. ISSN 1027-832x.

Finis coronat opus! Po 14 latach intensywnej pracy B. Jóhannsson, jedyny i prawie nieznan w świecie briolog islandzki, ukończył swe wielkie, ambitne dzieło – Florę mszaków Islandii. Publikował ją w formie zeszytów począwszy od 1989 r. i ukończył formalnie w 2002 r. Składa się na nią 16 fascykułów poświęco-

nych mchom¹ i 4 wątrobowcom i glewikom², zaś omawiany tu 21 i ostatni zeszyt z tego bardzo długiego serialu zawiera niezbędne uzupełnienia i ostateczne listy gatunków mchów, wątrobowców i glewików stwierdzonych w tym wyspiarskim kraju.

Od czasu opublikowania Flor mchów i wątrobowców Islandia wzbogaciła się o 6 dalszych gatunków mchów [*Bryum axel-blyttii* H.Philib., *B. neodamense* Müll.Hal., *Dichelyma falcatum* (Hedw.) Myrin, *Dicranella riparia* (H.Lindb.) Mårtensson, *Hypnum pratense* Spruce, *Leskea polycarpa* Hedw.] i 1 gatunek wątrobowca [*Sphenolobopsis pearsonii* (Spruce) R.M.Schust.]. Pokazuje to dobitnie, że autor ciągle wykazuje dużą aktywność w badaniach terenowych. Każdy z nowo odnalezionych gatunków został opracowany według schematu przyjętego we Florze, czyli podany jest jego opis, ryciny najważniejszych cech diagnostycznych oraz mapa rozmieszczenia. Ponadto dla kilku gatunków podane zostały uzupełnienia do wcześniejszych opracowań, np. stwierdzenie sporogonów dla *Nardia breidleri* (Limpr.) Lindb., czy męskich roślin *Radula lindenbergiana* C.Hartm.

Najważniejszą częścią omawianego fascykułu jest nowa zrewidowana lista taksonów mszaków islandzkich. W sumie brioflora Islandii liczy 604 gatunki, w tym 461 gatunków mchów, 142 gatunki wątrobowców i 1 gatunek glewika. Należą one do 194 rodzajów i 77 rodzin. Autor uwzględnił najnowsze ujęcia taksonomiczne i w konsekwencji pewne gatunki zostały skreślone z flory, np. *Polytrichastrum norvegicum* (Hedw.) Schljakov, *Leiocolea bantriensis* (Hook.) Jørg., ale w zamian inne zostały dodane, np. *Didymodon brachyphyllus* (Sull.) R.H.Zander, który wcześniej traktowany był jako odmiana *D. vinealis* (Brid.) R.H.Zander. Oprócz alfabetycznego wykazu wszystkich taksonów mszaków, autor podaje alfabetyczny wykaz islandzkich nazw wszystkich gatunków mszaków, wykaz taksonów w układzie systematycznym oraz listę najważniejszych synonimów.

Islandię można dziś uznać za jeden z najlepiej zbadanych pod względem briologicznym obszarów nie tylko w Europie, ale i w świecie. A swoistym paradoksem jest, że badaniem flory mszaków tego stosunkowo dużego kraju, zajmującego obszar wielkości 1/3 Polski, zajmuje się tylko jeden aktywnie działający briolog. Można się spodziewać, że wkrótce ogłosi on drukiem dalsze nowości i uzupełnienia do flory mszaków Islandii, gdyż na pewno obecna lista gatunków nie jest w pełni wyczerpująca. – RYSZARD OCHYRA, ul. Gotańska 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.

L. HEDENÄS. 2003. *Amblystegiaceae (Musci)*. Flora Neotropica Monograph 89. The New York Botanical Garden Press, Bronx, N.Y. 107 str. 48 ryc. Opr., format 18 × 26 cm. Cena: 30 USD. ISBN 0-89327-442-9; ISSN 0071-5794.

Amblystegiaceae są rodziną mchów plagiotropowych o zasięgu holarktycznym, a wielu jej przedstawicieli należy do bardzo ważnych mchów torfotwórczych. Liczne gatunki z tej rodziny często przenikają również w obszary tropikalne, gdzie rosną najczęściej na stanowiskach wysokogórskich. Szczególnie częste są one w neotropikach, gdzie występują, nieraz obficie, zwłaszcza w północnych Andach, sięgając na południu po Andy Patagońskie i Ziemię Ognistą. Niniejsze opracowanie jest monografią tej rodziny, opublikowaną w ramach serii „Flora neotropica”.

Autor wyróżnia w neotropikach 42 gatunki z badanej rodziny (*Amblystegium pseudosubtile* z Haiti jest nowo opisanym gatunkiem), które zalicza do 20 rodzajów, w tym również *Anacamptodon*, *Gradsteinia*, *Calligonella* i *Campylophyllum*. Autor włączył do rodzaju *Vittia* również haitański gatunek, opisany wcześniej jako *Limbella bartlettii* i zaliczany do odrębnego monotypowego rodzaju *Sciaromiella*.

¹ Porównaj recenzje R. Ochyry, *Fragmenta Floristica et Geobotanica* 36: 498 (1991), *Fragmenta Floristica et Geobotanica Series Polonica* 3: 422 (1996); 4: 350 (1997) oraz *Wiadomości Botaniczne* 41(2): 111–112; 41(3–4): 146–147 (1998) i 43(1–2): 104–105 (1999).

² Patrz recenzje R. Ochyry, *Wiadomości Botaniczne* 44(1–2): 97–98 (2000) i 46(3–4): 110–111 (2002) oraz *Fragmenta Floristica et Geobotanica Polonica* 8: 20 (2001) i 9: 66 (2002).

Pomijając fakt, że jest to przykład typowej „ekologicznej” taksonomii, w której cechy mające ewidentnie adaptacyjny charakter (w tym przypadku wielowarstwowe obrzeżenie liścia), autor przeoczył fakt, że nazwa rodzajowa *Sciaromiella* ma priorytet, gdyż została opublikowana rok wcześniej niż nazwa *Vittia*. Zaliczenie rodzaju *Gradsteinia*, monotypowego rodzaju z kolumbijskich Andów, znanego tylko w stanie płonnym, do rodziny *Amblystegiaceae* jest również bardzo problematyczne, gdyż wszystkie cechy morfologiczne i anatomiczne tego rodzaju wskazują na jego bardzo bliskie pokrewieństwo z *Platyhypnidium* z rodziny *Brachytheciaceae*.

Mchy z rodziny *Amblystegiaceae* były bardzo często opisywane w neotropikach jako odrębne gatunki, stąd też wiele nazw uznanych zostało za nowe synonimy. Niestety autor pomija milczeniem fakt, że wiele nowych synonimizacji zostało zaproponowanych wcześniej przez innych badaczy, co uwidoczniło się na kartkach rewizyjnych dołączonych do okazów-typów i przypisuje sobie te nowe synonimizacje. Przeoczył jednak fakt, że niektóre z nich zostały już wcześniej opublikowane, np. *Amblystegium fuegianum* i *A. megachaete* jako synonimy *Warnstorfia fluitans* i *Amblystegium humile* w 2001 r. *Hygrohypnum ellipticum* uznał za gatunek z rodzaju *Bryum*, co jest zgodne z prawdą, tyle że jego prawdziwa tożsamość z *B. renauldii* została już opublikowana kilkanaście lat wcześniej, który to fakt autor także przeoczył, podobnie jak i synonimizację *Hypnum husnotii* z *Isopterygium tenerifolium*. Poważnym niedopatrzaniem jest również fakt niezauważenia typizacji nazwy *Hypnum polycarpon*, opublikowanej w znakomitej monografii grupy *Drepanocladus aduncus* przez J. Żarnowca¹, którą autor zupełnie ignoruje. Milczeniem pomija także autor *Hygrohypnum laevigatum* z Brazylii oraz zupełnie nie odnosi się do statusu okazów podanych jako *Hygroamblystegium chilense* z Kuby.

Opracowanie rodzaju *Cratoneuron* jest w pełni niezadowolające. Wiele okazów zaliczanych przez autora do *C. filicinum* z całą pewnością należy do odrębnego gatunku *C. curvicaule*, reprezentującego odrębny rodzaj *Callialaria*, cechującego się zupełnym brakiem parafyliów i linearnymi komórkami liści. Kilka taksonów opisanych z Ameryki Południowej, m.in. *Cratoneuron punae*, *C. filicinum* var. *julocladon* czy *Hygroamblystegium punae* var. *tenuinerve* należy bez wątplenia do tego gatunku (ich typy były istotnie adnotowane we wczesnej fazie badań jako *Cratoneuron filicinum*, kiedy status *C. curvicaule* nie był jeszcze dokładnie zbadany).

W sumie omawiane opracowanie budzi uczucie sporego niedosytu. Pośpiech w badaniach taksonomicznych nie jest wskazany i jak pokazują powyższe przykłady, bardziej skrupulatne badania ukazują inny status gatunków, zwłaszcza wykazujących wiele elementów konwergencji. – RYSZARD OCHYRA, ul. Gołaśka 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.

D. H. NORRIS & J. R. SHEVOCK. 2004. **Contributions toward a bryoflora of California: I. A specimens based catalogue of mosses; II. A key to the mosses.** Madroño, a West American Journal of Botany 51(1): 1–132, 1 ryc. (Part I); 51(2): 133–269 (Part II). Miękką opr., format 17,5 × 26,3 cm. Cena: 30,00 USD. ISSN 0024-9637.

Kalifornia jest jednym z największych stanów USA, zajmującym powierzchnię o blisko 1/3 większą od Polski. Jest to obszar mający bardzo zróżnicowaną i skomplikowaną budowę i historię geologiczną, czego odzwierciedleniem jest współczesna flora i szata roślinna, bogata w liczne endemiczne gatunki i rodzaje. Dotyczy to także muskoflory Kalifornii, która posiada kilka endemicznych gatunków mchów (np. *Gumbelia serrana*, *G. hamulosa*, *Schizymenium shevockii*, *Codriophorus norrisii*, *Didymodon eckeliae*) oraz kilka rodzajów ograniczonych w swym występowaniu do pacyficznej części Ameryki Północnej (np. *Pseudobraunia*, *Rhytidiopsis*, *Dacryophyllum*, *Bestia*, *Dendroalsia*, *Roellia*), mających niejednokrotnie status paleoendemitów. Ten interesujący pod względem botanicznym obszar nie posiada własnej Flory mchów, chociaż objęty jest znanym opracowaniem E. Lawton z 1971 „Moss Flora of the Pacific Northwest”, które

¹ Patrz recenzja R. Ochyry, *Wiadomości Botaniczne* 46(1–2): 98–99 (2002).

nie zawiera jednak żadnych bliższych danych odnośnie do lokalnego rozmieszczenia gatunków. Jedyne jak dotąd katalog mchów Kalifornii został opublikowany ponad pół wieku temu, w 1950 r., przez L. F. Kocho i nie odzwierciedla on aktualnego stanu wiedzy na temat mchów tego obszaru. Stąd też briologowie winni powitać z dużym zadowoleniem niniejszą pracę, która zawiera uaktualniony wykaz mchów tego obszaru. Jest ona owocem wieloletniej pracy autorów, którzy wnieśli ogromny wkład w poznanie muskoflory Kalifornii, odkrywając szereg gatunków nowych nie tylko dla tego stanu, ale również i dla nauki.

Opracowanie obejmuje dwie części, które stanowią integralną całość. Pierwsza z nich jest katalogiem mchów, ułożonych w porządku alfabetycznym według rodzajów, poprzedzonym krótkim wstępem, w którym jest omówiona m.in. krótko historia badań muskoflory i prognozy na przyszłość. W Kalifornii stwierdzono do tej pory 596 gatunków mchów, z których 111 jest podanych po raz pierwszy z tego stanu. Należą one do 163 rodzajów i 49 rodzin. Dla każdego gatunku cytowane są dane z literatury, informacje o ikonografii i lokalnym rozmieszczeniu oraz wybrane badane okazy.

Druga część opracowania zawiera klucze do oznaczania. Rozpoczyna ją ogólny klucz do rodzajów, po którym następuje alfabetyczny przegląd rodzajów zawierający klucze do gatunków, przy czym autorzy umieszczają gatunki o podobnych cechach morfologicznych w jednym miejscu, np. gatunki o puszkach klejstokarpicznych znajdują się w rodzaju *Acaulon*, a plagiotropowe rodzaje o spłaszczonych gametoforach, takie jak *Buckiella*, *Pseudotaxiphyllum*, *Isopterygium* czy *Herzogiella* umieszczone są w kluczu do gatunków z rodzaju *Plagiothecium*. Klucze obejmują w sumie 731 gatunków i 200 rodzajów znanych z wszystkich pacyficznych stanów USA, tj. Waszyngtonu, Oregonu, Newady i Kalifornii oraz z przylegającego na południu do Kalifornii meksykańskiego stanu Baja California. Bardzo wartościowym elementem tej części pracy są komentarze, którymi opatrzone są wszystkie rodzaje, zawierające mnóstwo interesujących obserwacji i podumowujące problemy taksonomiczne dotyczące każdego z nich. Jest to ciekawa i bardzo pouczająca lektura, prezentująca w skondensowanej formie aktualny stan wiedzy na temat każdego rodzaju. Z nowości taksonomicznych warto odnotować podniesienie do rangi gatunku endemicznej odmiany *Lescurea radicata* var. *pallida*.

Nowy katalog mchów Kalifornii wypełnia dotkliwą lukę w literaturze briologicznej, obejmując swym zasięgiem ogromny obszar zachodniego wybrzeża Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Jego wartość podnosi oparcie go na ogromnej liczbie przebadanych osobiście przez autorów okazów zielnikowych, które w licznych przypadkach weryfikowane były przez specjalistów od poszczególnych grup. Pod tym względem jest to opracowanie wręcz modelowe, mogące służyć za wzór wszelkim podobnym katalogom.

– RYSZARD OCHYRA, ul. Gotańska 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.

L. HEDENÄS. 2003. **The European species of the *Calliergon–Scorpidium–Drepanocladus* complex, including some related or similar species.** Meylania No 28. 116 str., 64 ryc. Oprawa skoroszytowa, format 20,9 × 14,9 cm. Schweizerische Vereinigung für Bryologie und Lichenologie. Cena: 15 EURO. ISSN 1018-8142.

Omawiane opracowanie jest poszerzoną i uaktualnioną wersją terenowego klucza do oznaczania części skandynawskich gatunków z rodziny *Amblystegiaceae* opublikowanego przez autora w 1993 r.¹ Obok gatunków zaliczanych tradycyjnie do rodzajów *Calliergon* (Sull.) Kindb., *Scorpidium* (Schimp.) Limpr. i *Drepanocladus* (Müll.Hal.) G.Roth autor zamieścił tu pokrewne lub podobne pod względem morfologicznym gatunki mchów bagiennych i torfowiskowych z innych rodzajów i rodzin, np. *Cratoneuron* (Sull.) Spruce, *Calliergonella* Loeske, *Palustriella* Ochyra i *Breidleria* Loeske. Chociaż formalnie w tytule autor wskazuje, że opracowanie to dotyczy gatunków europejskich, to faktycznie zarówno w kluczach, jak i w opisach zawarte są wszystkie gatunki północnoamerykańskie, z jednym wyjątkiem – *Drepanocladus cardotii* (Thér.) Hedenäs. Trudno dociec dlaczego autor opuścił właśnie ten gatunek, bo stwierdzenie, że

¹ Patrz recenzja R. Ochyry, *Fragmenta Floristica et Geobotanica Series Polonica* 3: 204 (1996).

jest on znany tylko z *locus classicus* brzmi niezbyt przekonująco. Wydaje się, że właśnie taki gatunek powinien zostać opisany i zilustrowany, gdyż stwarza to szanse na odkrycie dalszych jego stanowisk. Zresztą w zestawieniu na str. 11 autor wymienia 5 innych gatunków z rodzaju *Warnstorfia* Loeske, *Drepanocladus* i *Breidleria*, które miały być uwzględnione w kluczach, ale ostatecznie zostały w nich pominięte.

Autor nie prezentuje żadnych nowych ujęć taksonomicznych, powielając koncepcje znane z jego wcześniejszych prac. Z niektórymi z nich trudno się naprawdę zgodzić, a autor zupełnie ignoruje najbardziej przekonujące dowody zawarte w pracach innych autorów, które jednoznacznie pokazują, że jego własne koncepcje są raczej chybione, ale z uporem godnym lepszej sprawy je lansuje, jak np. uznanie południowoamerykańskiego gatunku *Drepanocladus longifolius* (Mitt.) Paris za konspecyficzny z holarktycznym *D. capillifolius* (Warnst.) Warnst., czy włączenie *Campylium polygamum* (Schimp) C.E.O.Jensen do rodzaju *Drepanocladus*, a *Callialaria curvicaulis* (Jur.) Ochyra do *Cratoneuron*. Również wyróżnianie *Palustriella falcata* (Brid.) Hedenäs czy *Campylium protensum* (Brid.) Kindb. w randze osobnych gatunków nie wydaje się uzasadnione, gdyż oba mieszczą się dokładnie w granicach zmienności polimorficznych *P. commutata* (Hedw.) Ochyra i *C. stellatum* (Hedw.) C.E.O.Jensen.

Podobnie jak wcześniejsze opracowanie gatunków skandynawskich, również obecne zawiera mapy rozmieszczenia ukazujące występowanie każdego gatunku w poszczególnych krajach Europy. Jak się można było spodziewać najwięcej gatunków z tej grupy rośnie w Skandynawii – po 44 w Szwecji i Finlandii i 43 w Norwegii. Ich liczba zmniejsza się w kierunku południowym, co jest zgodne z logiką występowania gatunków bagiennych na naszym kontynencie. I tak, w Polsce i Niemczech rośnie po 37 gatunków, ale już w Hiszpanii tylko 26, w Grecji 17, a w Portugalii zaledwie 12 gatunków.

W sumie jest to bardzo pożyteczne i przydatne opracowanie, które winno ułatwić europejskim briologom identyfikację niełatwych gatunków bagiennych z rodziny *Amblystegiaceae* i podobnych do nich kilku gatunków bagiennych z innych rodzin. Ze względu na duży polimorfizm są one źródłem nieustannych pomyłek w oznaczaniu, m.in. ze względu na brak dobrych opracowań monograficznych, a w obecnym opracowaniu bardzo interesujące i pomocne mogą się okazać nie same opisy, ale nieraz dość obszerne dyskusje taksonomiczne, w których autor omawia źródła pomyłek przy oznaczaniu. – RYSZARD OCHYRA, ul. Gołaśka 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.

H. CRUM. 2004. **Mosses of the Great Lakes Forest**. Wyd. 4. vii + 592 str., 212 ryc. Opr., format 18 × 26 cm. The University of Michigan Herbarium, Ann Arbor. Cena: 50,00 USD. ISBN 0-9620733-6-3.

Howard A. Crum był czołowym briologiem amerykańskim ubiegłego stulecia, zmarłym 30 kwietnia 2002 r. w wieku osiemdziesięciu lat. Był on nauczycielem i mentorem większości dzisiejszych eminentnych badaczy mszaków w Stanach Zjednoczonych, którzy pod jego okiem stawiali pierwsze kroki w briologii w trakcie kursów w biologicznej Stacji Uniwersytetu stanu Michigan. Właśnie z myślą o studentach wydał Crum w 1973 r. florę mchów regionu Jeziora Douglas, położonego w północnej części Lower Peninsula. Chociaż formalnie dotyczy ona czterech okręgów stanu Michigan: Cheboygan, Emmet, Mackinac i Presque Isle, położonych w rejonie Straits of Mackinac łączących jeziora Michigan i Huron, to w rzeczywistości jest ona reprezentatywna dla całego basenu Wielkich Jezior i doliny rzeki Św. Wawrzyńca. Książka ta okazała się wielkim sukcesem wydawniczym i doczekała się następnych wydań w 1976¹ i 1983 r. i dzięki temu mogły z niej korzystać kolejne pokolenia briologów, zresztą nie tylko amerykańskich. W ostatnich latach życia autor przygotowywał nowe, zrewidowane wydanie tej książki, ale niestety prace te przerwała jego śmierć. Trudu przygotowania książki do druku i ostatecznego jej zredagowania podjął się Bill Buck z Nowego Jorku, jeden z najwybitniejszych uczniów Cruma i czołowy dziś briolog w świecie, który, jak sam pisze we wstępie, uczył się z niej po raz pierwszy rozpoznawać mchy w 1974 r. i do dzisiaj darzy ją wielkim sentymentem.

¹ Patrz recenzja R. Ochyry, *Wiadomości Botaniczne* 24: 166–168 (1980).

Zasadniczy schemat i układ książki pozostał niezmienny od pierwszego wydania, ale w kolejnych autor uzupełniał tekst o nowe fakty, koncepcje i odkrycia. Największe jednak zmiany można zaobserwować w niniejszym wydaniu, ale też w ostatnich latach przybyło relatywnie najwięcej nowych danych oraz zmian w briologii, które autor stara się przybliżyć czytelnikowi. Dodatkowe uzupełnienia wprowadził Bill Buck, który uaktualnił nomenklaturę, zamieszczając w nawiasach nazwy odzwierciedlające najnowsze ujęcia taksonomiczne, nawet opublikowane w końcu 2003 r., np. rozbitcie rodzajów *Racomitrium* czy *Grimmia* na szereg mniejszych rodzajów. Niestety, w jednym miejscu wkraść się błąd, gdyż *Orthogrimmia alpestris* nie jest synonimem *Grimmia teretivervis*. Obie nazwy odnoszą się do wybitnych i trudnych do pomylenia gatunków, z których ten drugi jest obecnie zaliczany do rodzaju *Guembelia*.

Omawianie wszystkich zmian i uzupełnień wydaje się niecelowe gdyż wszyscy fani tej książki, a jest ich wielu w całym świecie, z łatwością je wychwyca. Na pewno uważnemu czytelnikowi rzuci się od razu w oczy większa liczba ilustracji. Po części wynika to z przeredagowania wielu wcześniejszych tablic z ilustracjami, które po dodaniu dalszych szczegółów prezentują teraz niektóre gatunki na odrębnych tablicach. Jednak dla szeregu gatunków przedstawione zostały nowe oryginalne ryciny oraz zdjęcia, które są zupełną nowością w tej książce. Można być pewnym, że wielu briologów z wielką przyjemnością sięgnie po ten ostatni prezent jakim obdarzył ich Howard Crum, wielki znawca i miłośnik mchów. Jest to prawdziwa kopalnia wiedzy o tych roślinach, szczególnie bogata w rozmaite ciekawostki i obserwacje na ich temat. I to właśnie stanowi o niezwykłej popularności tej książki, gdyż stylem narracji odbiega ona znacznie od z reguły sztywnych i oficjalnych form prezentacji naukowych informacji w tradycyjnych podręcznikach akademickich. – RYSZARD OCHYRA, ul. Gołaśka 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.

J. GUERRA, R. M. CROS (koordynacja i redakcja). 2003. **Flora briofítica ibérica. Pottiaceae: Phascum, Acaulon, Aschisma, Protobryum, Leptophascum.** [Fasc. 2]. 27 str., 6 ryc. Miękka opr., format 19,5 × 27,5 cm. Societa Española de Briología, Murcia. Cena: 10 EURO. ISSN 1696-0521.

J. GUERRA, R. M. CROS (koordynacja i redakcja). 2003. **Flora briofítica ibérica. Andreaeaceae: Andreaea.** [Fasc. 13]. 27 str., 9 ryc. Miękka opr., format 19,5 × 27,5 cm. Societa Española de Briología, Murcia. Cena: 10 EURO. ISSN 1696-0521.

J. GUERRA, R. M. CROS (koordynacja i redakcja). 2004. **Flora briofítica ibérica. Pottiaceae: Hennediella, Tortula.** [Fasc. 4]. 36 str., 9 ryc. Miękka opr., format 19,5 × 27,5 cm. Societa Española de Briología, Murcia. Cena: 10 EURO. ISSN 1696-0521.

J. GUERRA, R. M. CROS (koordynacja i redakcja). 2004. **Flora briofítica ibérica. Pottiaceae: Eucladium, Gymnostomum, Gyroweisia, Hymenostylium, Leptobarbula.** [Fasc. 8]. 27 str., 7 ryc. Miękka opr., format 19,5 × 27,5 cm. Societa Española de Briología, Murcia. Cena: 10 EURO. ISSN 1696-0521.

W dobrym tempie publikowana jest Flora mchów iberyjskich. Po ukazaniu się w 2000 i 2002 r. trzech zeszytów¹, w dwóch następnych latach ukazały się jeszcze po 2 dalsze fascykuły. W nieoficjalnej numeracji, dostępnej na stronie internetowej wydawcy, określone są one numerami 2, 4, 8 i 13. Trzy z nich poświęcone są 12 rodzajom z rodziny *Pottiaceae*, obejmującym w 68 gatunków i 6 odmian, zaś jeden zawiera opracowanie rodziny *Andreaeaceae*, która na obszarze objętym Florą liczy 8 gatunków i 2 podgatunki z rodzaju *Andreaea*. Każdy zeszyt opracowany jest dokładnie według tego samego schematu, jaki został zaprezentowany z modelowym opracowaniem rodzaju *Aloina* [Fascykuł Nr 0].

¹ Patrz recenzja R. Ochry, *Fragmenta Floristica et Geobotanica Polonica* 10: 92 (2003).

Pewne komplikacje mogą wynikać przy cytowaniu tego dzieła i wielka szkoda, że komitet redakcyjny nie zasugerował sposobu cytowania poszczególnych rodzajów, z których każdy ma, obok autorów, inny zespół redakcyjny, a ponadto brak jest oficjalnej numeracji fascykułów. Trudno więc będzie podać w miarę prosty zapis, który oddawałby udział wszystkich osób w opracowaniach poszczególnych taksonów.

Poziom naukowy każdego opracowania jest bardzo wysoki. Koncepcje taksonomiczne są z reguły dobrze ugruntowane w literaturze briologicznej i stąd w omawianych fascykułach jest tylko jedna nowość taksonomiczna – opisanie nowej odmiany *Gymnostomum aeruginosum* Sm. var. *obscurum* J.Guerra. Niestety, zdarzają się również rozmaite uchybienia, które są nie do uniknięcia w takim dziele. Na przykład autorem bazonimu *Eucladium verticillatum* jest Withering, a nie Bridel, a zupełnie niezrozumiałym już jest uznanie *Andreaea crassinervia* Bruch za gatunek tożsamy z *A. rothii* F.Weber & D.Mohr.

W licznych wypadkach autorzy wskazują, że badali oryginalne okazy określonych taksonów, ale trudno uznać to za formalną lektotypizację ich nazw, gdyż ani nie jest określona kategoria typu, ani nie jest wskazany konkretny okaz jako typ. Na przykład, w protologu *Hennediella heimii* (Hedw.) R.H.Zander cytowanych jest kilka okazów z różnych stanowisk, co znajduje swe odzwierciedlenie w zielniku J. Hedwiga, gdzie na arkuszu z tym gatunkiem przyklejonych jest szereg okazów, z których tylko jeden może być wskazany jako lektotyp. *Tortula eucalyprata* Lindb. nie jest najstarszą nazwą dla tego taksonu gdyż z całą pewnością jest nią *T. hoppeana* (Schultz) Ochyra.

Te drobne uchybienia w niczym nie obniżają wysokiego standardu naukowego całego opracowania i można być pewnym, że charakterystyczna okładka będąca znakiem rozpoznawczym tego wydawnictwa na stale utrwali się w świadomości briologów europejskich. – RYSZARD OCHYRA, *ul. Gołańska 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.*

O. M. AFONINA. 2004. **Konspekt flory mchów Čukotki.** 260 str., 44 ryc. Botaničeskij Institut im. V. L. Komarova, Rossijskaja Akademija Nauk, Sankt-Petersburg. Miękką opr., format 20,1 × 14,4 cm. Cena: nie podano. ISBN 5-201-11120-3.

Pod tytułową nazwą Čukotki kryje się Čukocki Okręg Autonomiczny, najdalej wysunięty na północny-wschód kraniec Syberii i Eurazji. Jest to ogromny obszar, prawie dwa i pół raza większy od Polski, rozciągający się między Kołymą a Cieśniną Beringa w kierunku równoleżnikowym oraz od Kamczatki po Wyspę Wrangla na Morzu Čukockim w kierunku południkowym. Jest to kraj górzysty lub pagórkowaty, a większa jego część położona jest już za kołem podbiegunowym, czyli w strefie surowego klimatu polarnego, warunkującego rozwój roślinności tundrowej, pokrywającej prawie całą Čukotkę z wyjątkiem niewielkich karłowatych lasów w jej południowej części. Niniejsza książka jest podsumowaniem 35 lat badań prowadzonych przez autorkę, czołową dziś badaczkę mchów w Rosji, nad florą mchów tym obszarze. Jako uczestniczka licznych ekspedycji badawczych, począwszy od 1969 r., zebrała ona ogromny materiał zielnikowy z Čukotki, liczący około 20 tys. okazów, co jest niezwykle imponującym efektem badań terenowych, a cząstkowe wyniki badań autorka przedstawiała w licznych publikacjach. W sumie przebadła 139 stanowisk, co biorąc pod uwagę niezwykle trudności logistyczne w tym niedostępnym terenie jest osiągnięciem naprawdę imponującym. Wszystkie stanowiska zostały zaznaczone na mapie Čukotki oraz zestawione w formie tabeli z podaniem współrzędnych geograficznych i szczegółowego opisu ich szaty roślinnej.

W krótkiej części wstępnej autorka prezentuje historię badań briologicznych na Čukotce. Jest swoistym paradoksem, że pomimo położenia na najodleglejszych krańcach Ziemi i trudnej dostępności, obszar ten był dość często eksplorowany pod względem florystycznym przez uczestników różnych ekspedycji rosyjskich, amerykańskich, szwedzkich i niemieckich, a ich wyniki publikowane były w rozmaitych artykułach rozsianych po literaturze. Ponadto w części wstępnej przedstawiony jest krótki rys fizjograficzny terenu badań oraz charakterystyka flory mchów na tle przewodnich formacji roślinnych.

Główną część opracowania wypełnia systematyczny wykaz taksonów. W sumie autorka stwierdziła na Čukotce 467 gatunków mchów, należących do 151 rodzajów i 40 rodzin. Jest to zatem jeden z najbogatszy

szych pod względem florystycznym obszarów Rosji, przewyższający bogactwem gatunkowym Półwysep Kola (447 gatunków), Karelię (426 gat.) i obwód leningradzki (406 gat.). Tylko nieco bogatszą florę ma Altaj (477 gat.) i południowa część Rosyjskiego Dalekiego Wschodu (543 gat.). Lista gatunków mchów Czukotki nie jest z całą pewnością zamknięta i przyszłe badania powinny ją wzbogacić. Na przykład, rośnie tu opisany ostatnio jeden z najpospolitszych gatunków z rodziny *Grimmiaceae* na Syberii – *Dryptodon jacuticus* (Ignatova, Bednarek-Ochyra, Afonina & J. Muñoz) Ochyra, **comb. nov.** [Bazonim: *Grimmia jacutica* Ignatova, Bednarek-Ochyra, Afonina & J. Muñoz, *Arctoa* 11: 5, f. 1D; 2.1–2, 4, 6, 8, 10, 12–14; 3.3–11; 4. 2004]).

Dla każdego gatunku podane są wszystkie cytaty z literatury, szczegółowe dane ekologiczne oraz omówione jest lokalne rozmieszczenie geograficzne na Czukotce, którą autorka dzieli na 4 regiony w części arktycznej i 2 w pozaarktycznej. W wielu wypadkach gatunki opatrzone są rozmaitymi komentarzami, a kilka jest zilustrowanych dobrymi rycinami kreskowymi. Na ich podstawie można na przykład poddać w wątpliwość status taksonomiczny zanurzonych w wodzie form *Schistidium agassizii*, które odznaczają się długo wybiegającym żebrzem i są zbliżone formą liści do *S. cinclidodonteum* z pacyficznej części Ameryki Północnej oraz *S. falcatum* z południowej półkuli. Dla wielu gatunków zaprezentowane są mapy globalnego rozmieszczenia. Wykaz systematyczny zamyka lista gatunków błędnie podanych w Czukotki oraz statystyka muskoflory badanego obszaru.

Omawiana książka jest jednym z najważniejszych opracowań briologicznych mchów arktycznych, stawiającym Czukotkę, obok Alaski, w rzędzie najlepiej zbadanych pod względem briologicznym obszarów w Arktyce. Teraz należałoby oczekiwać, że naturalną kolejną rzeczą autorka powinna przejść do następnego etapu badań, czyli do przygotowania opisowej Flory mchów tego obszaru. – RYSZARD OCHYRA, *ul. Gołaśka 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.*

D. MEAGHER & B. FUHRER. 2003. A field guide to the mosses and allied plants of southern Australia. Flora of Australia Supplementary Series Number 20. [8] + 280 str., 252 wielobarwnych fotografii, liczne ryciny kreskowe. Miękka opr., format 21,0 × 14,8 cm. Australian Biological Resources Study and The Field Naturalists Club of Victoria, Canberra. Cena: 48,00 AU\$. ISBN 0-642-56828-6.

Atlasy fotograficzne roślin stają się powoli chlebem powszednim i coraz częściej do rąk botaników i przyrodników trafiają mniej lub bardziej udane książeczki, będące zazwyczaj owocem współpracy artysty-fotografika i specjalisty od danej grupy organizmów. Całkiem niespodziewanie mszaki okazały się bardzo atrakcyjnymi i wdzięcznymi obiektami dla fotografów i mimo swych niewielkich rozmiarów, dobra fotografia odsłania ich niezwykle bogactwo morfologiczne, częstokroć niezauważone przez mniej dociekliwych obserwatorów. Tym razem kolekcjonerów tego typu publikacji, a jest ich niemało, winien zainteresować atlas fotograficzny mszaków południowej Australii, która zdefiniowana jest jako obszar tego kontynentu położony na południe od 60 równoleżnika wraz z Tasmanią.

Australia, co jest swoistym paradoksem, mimo swej wybitnej odrębności fitogeograficznej i florystycznej nie doczekała się jak dotąd krytycznej Flory mszaków, na co złożyły się rozmaite przyczyny, a przede wszystkim niedostatek rodzimych briologów-taksonomów, którzy pracowaliby nad systematyką mchów i wątrobowców tego obfitującego w endemiczne taksony obszaru. Fotografie wielu z nich, np. *Pleurophascum grandiglobum*, *Sclerodontium pallidum*, *Cuspidatula monodon* czy *Goebelobryum unguiculatum* zainteresowany czytelnik może znaleźć właśnie w tym atlasie.

Układ książki jest typowy dla wszystkich podobnych atlasów fotograficznych. W krótkiej części wstępnej autorzy przedstawiają podstawowe informacje o mszakach, ich budowie morfologicznej i cyklu życiowym oraz zestawiają cechy charakterystyczne mchów, wątrobowców i glewików. W krótkim rozdziale poświęconym ekologii mszaków wymienione są mszaki różnych typów siedlisk. Niestety autorzy operują tu głównie nazwami rodzajowymi, co sprawia, że ma on niewielką wartość biorąc pod uwagę fakt, że gatunki z tego samego rodzaju mogą wykazywać różne preferencje ekologiczne i w efekcie występują

w rozmaitych ekosystemach. Część wstępną zamyka krótki rozdział poświęcony praktycznym aspektom zbierania i przechowywania mszaków do celów badawczych.

Zasadniczą część książki wypełniają fotografie i opisy taksonów. Mchy zebrane są w siedmiu, a wątrobowce i glewiki w pięciu grupach wyróżnionych na podstawie charakterystycznych cech morfologicznych i anatomicznych. Czasami zaliczenie określonych gatunków do tych grup jest niezbyt fortunne, np. w grupie o liściach zakończonych długim włoskiem znalazły się m.in. *Philonotis scabrifolia* i *Ph. tenuis*, u których źebro wybiega w formie krótszego lub dłuższego kolca, podczas gdy *Dicranoloma menziesii* została umieszczona w grupie gatunków o liściach nie zakończonych włoskiem, ale mających też wybiegające źebro. U *D. menziesii* źebro wybiega w formie długiego sztyldastego kończyka, który jest na pewno bardziej włoskowaty niż u obu wcześniej wymienionych gatunków *Philonotis*. Każdy gatunek jest opatrzony krótkim opisem, a charakterystyczne struktury, głównie liście i sporogony, są zilustrowane rycinami kreskowymi. Z reguły podane są tu też gatunki, z którymi możliwe jest pomylenie danego gatunku, a czasami są one również krótko scharakteryzowane. Wysokiej klasy, świetnie reprodukowane wielobarwne fotografie obrazują pokroje roślin i w zdecydowanej większości przypadków zostały wykonane w naturze.

Atlas zawiera fotografie 147 gatunków i kilku odmian mchów oraz 93 gatunków wątrobowców i glewików. Jest to oczywiście tylko niewielka część całej bogatej flory mszaków południowej Australii. Są to w większości gatunki duże, łatwo rzucające się w oczy i na dodatek często spotykane, tak że użytkownicy tego atlasu powinni bez trudu rozpoznać je w terenie. Niemniej jednak, nawet najdoskonalszy pod względem technicznym atlas fotograficzny nigdy nie zastąpi Flory opisowej, z dobrą ikonografią. A na tę niestety w Australii przyjdzie zapewne jeszcze trochę poczekać. – RYSZARD OCHYRA, *ul. Gołańska 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska*.

D. T. HOLYOAK. 2003. The distribution of bryophytes in Ireland. An annotated review of the occurrence of liverworts and mosses in the Irish vice-counties, based mainly on the records of the British Bryological Society. Broadleaf Books, Powys Dinas. 564 str., 8 tablic. Opr., format 30,5 × 21,5 cm. Cena: 31,00 £. ISBN 0-954285-0-6.

Położona na zachodnim krańcu Europy wyspiarska Irlandia posiada jedną z najbogatszych flor mszaków na naszym kontynencie, a już na pewno nie ma sobie równych, może z wyjątkiem zachodniej Szkocji, pod względem liczby gatunków oceanicznych. Jest to zarazem jedna z najważniejszych grup roślin we florze tego kraju, rośnie tu bowiem około 51% wszystkich gatunków wątrobowców znanych z Europy, a flora mchów jest nie mniej bogata, podczas gdy np. rośliny naczyniowe Irlandii stanowią mniej niż 10% europejskiej flory. Brioflora Irlandii podlega daleko idącym przemianom w związku ze zmianami klimatycznymi, intensyfikacją rolnictwa i będącym jego konsekwencją niszczeniem siedlisk oraz zawlekaniem obcych gatunków, które wypierają rodzime elementy flory. Badania briologiczne w Irlandii mają długą tradycję, a pierwsze mchy z tego kraju zostały podane już w 1690 r. w dziele J. Raya „*Synopsis Methodica Stirpium Britannicarum*”, zaś pierwszą florę mchów, słynne „*Muscologiae Hibernicae Spicilegium*”, opublikował D. Turner już w 1804 r. Briologia irlandzka zawsze pozostawała w ścisłym związku z briologią brytyjską, zwłaszcza jeśli idzie o sposób gromadzenia danych w systemie „vice-counties”, zaproponowanym przez H. C. Watsona w 1852 r. Ten związek najlepiej wyrażał się w publikowaniu wspólnych katalogów mszaków obu wysp, atlasu rozmieszczenia tych roślin na Wyspach Brytyjskich wydanego w latach 1991–1994 oraz Flor, w tym najnowszych dotyczących mchów i wątrobowców A. J. E. Smitha (1978, 1990) oraz wątrobowców J. Paton z 1999 r.

Omawiana książka jest szczegółowym podsumowaniem dotychczasowego stanu wiedzy na temat rozmieszczenia mszaków w Irlandii. Jest to katalog glewików, wątrobowców i mchów tego kraju ułożonych w porządku systematycznym, zawierający skrupulatnie zestawione wszystkie dane dla każdego „vice-county”. Zasadniczy wykaz poprzedzają uwagi metodyczne oraz interesujący rys historyczny poświęcony badaniom irlandzkiej brioflory. Całość zamyka mapka Irlandii z podziałem na okręgi („vice-counties”) oraz ich wykaz wraz z numeracją.

Opracowanie to może mieć mniejszą wartość dla briologów spoza Wysp Brytyjskich, ale jego znaczenia i przydatności dla briologii irlandzkiej nie sposób przecenić. Może ono stanowić doskonały wzór do naśladowania jak powinno wyglądać dobrze zorganizowane i metodyczne gromadzenie danych do rozmieszczenia mszaków i innych grup organizmów. Niestety, niewiele krajów na kontynencie europejskim może pochwalić się tak doskonałym stopniem zbadania brioflory jak Irlandia czy Wielka Brytania.

– RYSZARD OCHYRA, *ul. Gołańska 15/25, PL-30-619 Kraków, Polska.*